

IV. NOTE BIBLIOGRAFICE

JACQUES PIETTE, GEORGES DEPEYROT, *Les monnaies et les rouelles du sanctuaire de La Villeneuve-au-Châtelot (Aube), 2e s. av. J.-C. – 5e s. ap. J.-C.*, Collection Moneta 74, Wetteren, 2008, 250 p. + 14 pl.

După descoperirea fortuită a unui bogat material arheologic pe raza așezării La Villeneuve-au-Châtelot, în punctul *Grèves* (situat la circa 2,5 km față de valea actuală a râului Sena), sondajele arheologice (1973-1975) și săpăturile sistematice conduse de R. Frichet (1976-1988) au dus la dezvelirea unui important sanctuar de epocă gallo-romană. Inițial s-a crezut că lotul de monede descoperit în 1973 reprezenta un tezaur monetar și a fost publicat ca atare de H. Zehnacker, J.-C. Richard și J.-N. Barradon, *La trouvaille de La Villeneuve-au-Châtelot (Aube) în Trésors monétaires*, VI, 1984, p. 9-92. În timp, o cantitate impresionantă de monede celtice (1887) și romane (2756), depuse în scop votiv, au fost strânse și fac obiectul acestei cărți.

Lucrarea este structurată în șapte capitole. După o scurtă introducere (p. 3-11), în care este descris istoricul cercetărilor și situația arheologică a sanctuarului, urmează Bibliografia (p. 11-19).

Primul capitol este dedicat monedelor celtice (p. 20-36). Se observă o varietate mare a tipurilor monetare atribuite diferitelor populații celtice, situație ce nu trebuie să surprindă, din moment ce sanctuarul se află la granița a trei importante triburi, Remi la nord, Senonii la sud-vest și Tricassi la est. Din totalul monedelor celtice, un procent ridicat înregistrează emisiunile Senonilor (34,25 % din total, 634 de monede). Lotul numeros permite o discuție asupra greutății diferitelor clase a emisiunilor cu legendă, de bronz. În medie, greutatea lor este de circa 3 g, cu emisiunile din clasa a III-a sensibil mai grele (3,28 g) și cele din clasa a VIII-a sensibil mai ușoare (2,72 g). Pentru emisiunile de potin, anepigrafe, atribuite Senonilor în literatura mai veche, autorii propun o atribuire etnică nouă, argumentând pentru emiterea lor de către Tricassi, însă problema rămâne deschisă (p. 25-28).

În capitolul dedicat monedelor romane (p. 37-57) sunt analizate separat emisiunile republicane, emisiunile din epoca lui Augustus și apoi cele romane imperiale, din timpul Principatului și al Dominatului. Monedele romane republicane sunt reprezentate de quinari (143 ex.) și denari (114 ex.) de argint, majoritatea fiind emisiuni din anii 99-88 î.e.n., și șase monede de bronz. Surprinde numărul mare de quinari. După opinia autorilor, această categorie de monede era destinată Galliei, fiind folosită cu preponderență în circulația monetară, fapt sugerat și de gradul mare de uzură.

Pentru epoca lui Augustus, numărul monedelor descoperite este impresionant (1550 exemplare), ceea ce duce la concluzia firească că ne aflăm în momentul de maximă înflorire a sanctuarului. Piese de argint, denari și quinari, sunt o prezență rară în rândul descoperirilor, majoritatea lor provenind din atelierul de la Lyon. Se remarcă procentul mare de denari de tip *Caius et Lucius Caesares* (35 ex., 86% din totalul denarilor din timpul lui Augustus), emisiuni bătute, conform literaturii de specialitate, în atelierul lyonez. Pe baza ariei de descoperire a acestor piese, răspândită în tot Imperiul roman, autorii înclină spre o emiteră a lor simultană în mai multe monetării.

Pentru monedele de bronz din perioada 27 î.e.n.-14 e.n., analiza este efectuată, separat, pe emisiunile bătute în atelierele de la Nîmes și Lyon. În rândul emisiunilor de la Nîmes, se remarcă absența ultimei serii, caracterizată prin titulatura IMP DIVI F PP și datată în perioada de sfârșit a domniei lui Augustus. Toate emisiunile acestui atelier aparțin unei singure valori nominale, anume dupondius, dar se întâlnesc și monede tăiate în jumătate (137 ex. din totalul de 490) sau sfert. Fenomenul poate fi legat de nevoia de monedă mărunță a unei provincii în plină dezvoltare economică. Pentru emisiunile monetăriei din Lyon, se constată o gamă variată de valori nominale (dupondius, as, semis, quadrans), dar și exemplare tăiate pe jumătate sau sfert, în procentaje mult mai scăzute față de monedele provenite din atelierul din Nîmes. Repartizarea cronologică a emisiunilor acoperă întreaga domnie a lui Augustus, inclusiv ultimii ani.

După autori, descoperirile monetare din La Villeneuve-au-Châtelot reprezintă o mărturie a atenției de care noua provincie a beneficiat din partea autorităților romane și anume grija pentru constituirea unui stoc monetar care să satisfacă nevoile Galliei.

Informații importante oferă studiul monedelor contramarcate. Un număr de emisiuni din timpul lui Augustus, provenite de la Nîmes (50 ex.) și Lyon (80 ex.) prezintă contramărci variate. Unele lecturi pot fi legate de o administrație civilă, precum *d(ecreto) d(ecurionum)* pentru contramarca , altele par să aibă o legătură cu armata staționată în provincie, cum par să sugereze lecturile Varu(s) pentru și Tib(erius) pentru , legate de numele unor comandanți militari, dacă nu cumva contramarca din urmă nu datează din perioada 14-38 e.n. O întrebare firească pusă de autori este dacă aceste ultime contramărci trebuie puse în legătură cu staționarea unei unități militare în apropiere, lucru care nu este de exclus (p. 44-46).

După moartea lui Augustus, emisiunile decoperite devin din ce în ce mai rare. Scăderea este dramatică pentru domnia lui Tiberius (9 monede, dintre care 8 denari de tip *Divus Augustus*), situație prelungită pentru întregul secol I al erei noastre. Monedele din această perioadă sunt de metal comun. Pentru secolul al II-lea, situația este identică, ultimele emisiuni datând din timpul lui domniei lui Commodus.

În a doua parte a secolului al III-lea e.n., circulația monetară reîncepe cu emisiuni provenite din atelierele administrației centrale, bătute pentru Gallienus, și monede ale Imperiului Gallic, bătute pentru uzurpatorul Postumus. Din total, 47 de monede din perioada Gallienus-Dioclețian aparțin monetărilor oficiale și 119 Imperiului Gallic (p. 48-49). Concluzia lui J. Piette și G. Depeyrot este că sanctuarul a fost refăcut la sfârșitul secolului al III-lea e.n., redevenind important.

Secolul al IV-lea pare să fie o nouă perioadă de înflorire a sanctuarului, dar la proporții mult mai reduse decât în timpul lui Augustus, dacă judecăm după descoperirile monetare (în total 588 de exemplare). Se întâlnesc inclusiv emisiuni din timpul primei tetrarhii. Majoritatea monedelor ce pot fi atribuite unei monetării provin din atelierele Galliei, dar numărul lor nu este suficient de mare pentru a permite o interpretare mai detaliată (78 din 96). Pentru anii 330-348 se constată o relativă abundență a materialului numismatic, iar perioada 388-395 este caracterizată printr-o scădere dramatică a circulației monetare. Autorii leagă sfârșitul sanctuarului de măsurile anti-păgâne luate de Theodosius cel Mare, la sfârșitul secolului al IV-lea e.n., în condițiile în care ultimele monede datate clar sunt două emisiuni provenite din monetăriile de la Arles și Roma, din jurul anului 388 (p. 49-50). Există monede datate mai larg în perioada 383-402, de tip *Victoria Auggg* și *Salus Reipublicae*, care sugerează o distrugere mai târzie a sanctuarului.

După părerea noastră, distrugerea ar putea fi legată de motive politice mai degrabă decât de motive religioase. În vara anului 388, Theodosius cel Mare îl învinge definitiv pe Magnus Maximus. Distrugerile nu pot fi atribuite decât lui Theodosius cel Mare, cu cât Magnus Maximus a avut o atitudine favorabilă față de elita Galliei, baza puterii sale. Atitudinea religioasă a lui Magnus Maximus rămâne un subiect puțin cercetat, în lipsa surselor. Se cunoaște faptul că a fost botezat abia după proclamarea ca împărat, iar în timpul domniei a adoptat dogma niceană, persecutându-i pe reprezentanții ereziilor creștine. Atitudinea lui față de păgânism este discutabilă, dar este puțin probabil să fi luat măsuri împotriva susținătorilor săi din Gallia, într-un moment în care aceștia erau încă păgâni într-o proporție însemnată. Este posibil ca acțiunile represive îndreptate împotriva susținătorilor uzurpatorului, care aveau baza în Gallia și Britannia, să fi afectat sanctuarul de la Villeneuve-au-Châtelot.

Capitolul dedicat ofrandelor depuse în sanctuar (p. 51-55) încearcă să lămurească problema unui număr mare de monede, anulate prin lovituri de burin, aplicate pe aversul emisiunilor din timpul lui Augustus. O teorie mai veche (H. Zehnacker, J.-C. Richard, J.-N. Barradon, *op. cit.*, p. 85-87) interpretează această practică ca fiind o desfigurare a efigiei imperiale, fiind o dovadă a unei mișcări antiromane. Reanalizând materialul numismatic, cei doi autori constată că majoritatea monedelor „tăiate” sunt de metal comun. Procedul de tăiere este considerat a fi de tradiție romană și ar avea ca scop consacarea definitivă a monedei unei divinități, lovitura fiind și un mijloc de a preveni repunerea în circulație a monedelor. Unele roțițe (cf. infra) de metal prețios sau de bronz suferă un procedeu similar, dar nu și cele realizate din plumb.

Atribuirea cultului presupune o trecere în revistă a mai vechilor interpretări, dar și a dovezilor în favoarea unei posibile explicații. Existența unui cult al unei divinități a apelor nu este de exclus, ținând cont de numărul

mare de izvoare din zonă. Însă este posibil să fie și un sanctuar dedicat unei divinități gallice, asimilată cu Minerva, dovadă fiind un as din timpul lui Vespasian cu un grafiti pe avers, MI/NE/VA, sau, eventual, unei grupări de divinități asociate cu aceasta, poate Triada Capitolină. După noi, pornind de la un pasaj din Suetonius (*Augustus*, LVII, 1), conform căruia locuitorii Romei aveau obiceiul să arunce ofrande în Lacus Curtius pentru sănătatea împăratului („*omnes ordines in lacum Curti quotannis ex voto pro salute eius stipem iaciebant*”), nu este de exclus și o eventuală legare de cultul Romei sau cel imperial, care ar putea explica și mare înflorire tocmai în timpul domniei lui Augustus.

În capitolul următor (p. 58-91) sunt analizate descoperirile numeroase de mici ofrande sub formă de roțițe de dimensiuni reduse, din metal prețios sau comun. Cercetările științifice nu au putut lămuri dacă sunt amulete sau semne monetare. Piese de aur și argint sunt puține, aparținând grupei cu opt spițe. În schimb, piesele de bronz sunt numeroase, majoritatea având patru spițe. Uneori erau depuse într-un șirag, legate cu un șnur printr-un orificiu central, la descoperire având aspectul unui fișic. Mai rare sunt emisiunile cu 5-12 spițe, acestea din urmă având dimensiuni apreciabile (40-60 mm în diametru și 34-43 g). Unele au fost demonetizate asemenea monedelor, pentru o depunere votivă. O cantitate imensă de roțițe turnate în plumb (peste 30000 de exemplare, întregi sau fragmentare) au fost descoperite.

Prezența roțițelor ca obiect de cult este legată de descoperirea unor statuete ale unor divinități precum pe Marte (?), Iupiter și o divinitate feminină (?), precum și alte fragmente, ce par a ține în mână astfel de roțițe. Rolul de piese de cult este evident, dar par a fi folosite în paralel și ca semne monetare. Autorii nu menționează o descoperire care ar veni în sprijinul interpretării lor ca piese de cult. Într-un catalog realizat la sfârșitul secolului al XIX-lea (S. Reinach, *Antiquités Nationales. Description raisonnée du Musée de Saint-Germain-en-Laye*, ed. Firmin-Didot et Cie, Paris, 1894), sunt amintite o serie de descoperiri făcute pe cursul Senei, la câțiva kilometri în amonte, în locul numit Le Châtelet, în apropierea orașului Saint Diziers. Cea mai interesantă descoperire este o statueta reprezentându-l pe „Jupiter à la roue” (S. Reinach, *op. cit.*, p. 33-36, n. 5). Zeul ține în mâna dreaptă un fulger și se sprijină cu mâna stângă pe o roată cu șase spițe. Pe umăr are un șirag cu nouă obiecte mici, în formă de S. Este de presupus că sanctuarul a fost dedicat unei triade de zeități gallo-romane, în care elementele specific romane, precum Triada Capitolină și Cultul Romei (și al lui Augustus) sunt asimilate cu ușurință.

În fine, nu putea lipsi catalogul, incluzând și monedele publicate în urmă cu 25 de ani, precum și planșele, apărute în condiții grafice de calitate. Ca de obicei, editura Moneta prezintă o carte în condiții grafice ireproșabile.

Publicarea descoperirilor monetare dintr-un complex sacru este un eveniment destul de rar, din diferite motive, iar materialul variat ce stă la baza apariției acestui volum este bogat și aduce noi informații despre aspecte mai puțin cunoscute ale numismaticii gallo-romane.

Ștefan Vasiliță

PETER FRANZ MITTAG, *Römische Medaillons. Caesar bis Hadrian*, Editura Franz Steiner, Stuttgart, 2010, 236 pagini + 8 figuri + 69 planșe. ISBN: 978-3-515-09699-7.

Cartea, al cărei autor este Peter Franz Mittag, vine ca o lucrare care oferă cititorului o excelentă aducere la zi a subiectului după lucrările lui Gnecci¹, Strack² sau Toynbee³.

Cuprinsul arată un demers exhaustiv și bine structurat despre medalioanele romane de la Caesar la Hadrian: o parte de teorie asupra termenului de „medalion” și funcționalitatea sa (p. 11-22); următoarele două capitole sunt dedicate studierii medalioanelor împărțite pe două segmente cronologice: medalioane pre-hadrianice (p. 23-44) și medalioane emise în timpul domniei lui Hadrian (p. 45-110). Un catalog detaliat (p. 111-211) este urmat de un tabel de concordanțe dintre tipurile identificate de către Gnecci, Strack și prezentul catalog realizat de către Mittag (p. 212-214). Studiul de ștanțe este analizat la pagina 215. Cartea se încheie cu un capitol de bibliografie (p. 216-227),

¹ F. Gnecci, *I medaglioni romani*, Milano, 1912.

Hadrian, Stuttgart, 1933.

² P.L. Strack, *Untersuchungen zu römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts, Teil II. Reichsprägung zur Zeit des*

³ J.M.C. Toynbee, *Roman Medallions*, New York, 1944.

indici: 1. Persoane, locuri, lucruri (p. 228-231); 2. Legende de aversului și reversului (p. 232-236); 69 de planșe alb-negru de foarte bună calitate – în limita permisă de starea de conservare a obiectului.

La începutul cărții se menționează faptul că autorul a avut sprijinul și ajutorul altor cercetători. Acest aspect i-a permis atât accesul la material, cât și posibilitatea de a schimba opinii care, în final, au dus la apariția acestei cărți (p. 9-10). În prima parte a cărții, autorul familiarizează cititorul cu metodologia studierii unui medalion roman. Din acest punct de vedere cartea poate fi considerată și un foarte bun manual de medalioane romane. În același timp, nivelul științific ridicat este prezent pe tot parcursul cărții. Excursul asupra termenului de „medalion” și cum poate fi definit un asemenea obiect a oferit autorului o bună oportunitate de a prezenta evoluția discursului asupra medalioanelor subliniind dificultățile multor cercetători – de-a lungul istoriei – de a face diferența între „monedă”, „medalie” și „medalion”. Prezentarea istoriografiei problemei a permis autorului să discute – într-o manieră foarte accesibilă pentru cititor – toate aspectele privind un medalion (e.g. definiții, greutate, tehnici de batere, design, funcționalitate). Conform opiniei autorului sunt trei criterii principale pentru a identifica un medalion: dimensiunile, greutatea și design-ul. Totodată, după stabilirea modalității de identificare a unui medalion roman, autorul ajunge la concluzia că aceste obiecte erau destinate a servi ca daruri către funcționarii de stat, *plebs urbana* și armată.

Fără îndoială, mulți cercetători din domeniul numismaticii și istoriei romane se vor întreba: de ce autorul a decis să studieze doar medalioanele emise de la Caesar la Hadrian? Răspunsul este clar menționat de către autor: medalioanele hadrianice pot fi privite ca *wahren Medaillons* („adevăratele medalioane”). Aceste medalioane hadrianice au pus baza standardelor pentru medalioanele romane ulterioare (p. 11). Pe aceeași linie, am putea afirma că a fost și . . . mâna destinului implicată, manuscrisul, în versiunea finală, fiind terminat în ziua morții lui Hadrian, 10 iulie (p. 10) (*sic*!).

Al doilea capitol al cărții este dedicat medalioanelor pre-hadrianice. Chiar de la începutul capitolului se demonstrează atât trăsăturile comune ale monedelor și medalioanelor emise în această perioadă (ambele erau bătute cu aceleași ștanțe) cât și diferențele dintre ele, specificându-se astfel trăsăturile principale ale medalioanelor: greutatea mai mare și design-ul flanului (p. 23-24). Studiul medalioanelor până la domnia lui Hadrian este prezentat în detaliu. Pentru fiecare emitent tipurile de medalioane sunt detaliate în contextul care a dus la emiterea lor. Fiecare tip nou este descris minuțios cu schimbările de dimensiuni, greutate, design, tehnică. Dacă în cazul medalioanelor lui Caesar raritatea acestora nu ne permite un demers detaliat cu excepția datării lor și a ocaziilor cu care au fost emise (p. 24) situația este diametral opusă pentru domnia lui Augustus. „Explozia” producției medalioanelor bimetalice (aur, bronz) în tipul lui Augustus este subliniată în această carte în care autorul oferă o evidență bine documentată în ceea ce privește schimbările imaginarului, tehnicii, nominalelor și evoluției a ceea ce s-ar putea numi evoluția „programului medalistic” al casei imperiale.

Odată ce Augustus a impus o producție de medalioane, succesorii săi au încercat să-l urmeze fie în totalitate, fie parțial. În consecință, pentru următoarele domnii – de la Tiberius la Traian –, pe lângă discuția tipurilor de medalioane, autorul punctează și discută trăsăturile particulare ale medalioanelor pentru fiecare domnie.

Odată ajunși la partea despre medalioanele lui Hadrian se poate ușor observa consistența acestui capitol (p. 45-110). Explicația provine imediat din rândurile cărții. În timpul domniei acestui împărat s-au emis mai multe medalioane decât suma medalioanelor emise în toate domniile precedente. Ca urmare, autorul a avut la dispoziție o cantitate mare de material care i-a permis o analiză minuțioasă. Utilizând aceeași metodologie a combinației surselor numismatice, epigrafice și literare antice cu demersuri anterioare asupra subiectului, autorul a împărțit medalioanele hadrianice în patru segmente cronologice (117-118, 118-122, 123/4-128 și 128-138). Această diviziune este urmată de discuții detaliate asupra tuturor aspectelor: tehnică, imaginar, audiență.

O caracteristică particulară pe care autorul a subliniat-o magistral este evoluția imaginarului din „programul medalistic” din timpul domniei lui Hadrian. Dacă imaginarul de pe medalioanele emise în perioada 117-122 este limitat la câteva tipuri, perioada 123/4-128 a cunoscut o puternică creștere a tipurilor legate de provincii, panteon și armată. Perioada 128-138 a reprezentat punctul culminant al acestui „program medalistic”. Pentru acest ultim segment cronologic tematica este mai complexă ca, de altfel, și design-ul – e.g. a doua călătorie a lui Hadrian, revolta lui Bar Kochba, subiectele cinegetice. În aceeași direcție, cel mai interesant aspect este conexiunea dintre diversele divinități și anumite arii geografice – e.g. Aesculapius și Pergamum, Silvanus și Dacia. Practic, după cum menționa

și autorul, „programul medalistic” din timpul lui Hadrian este o oglindă a întregii sale domnii, aproape toate aspectele fiind expuse pe medalioane. Ca o confirmare a eficienței demersului său, dovedită pe parcursul paginilor acestei cărți, autorul subliniază cu claritate trei caracteristici principale ale medalioanelor hadrianice: a) primele tipuri de medalioane se bazează pe tipurile monetare după care sursele au fost monedele civice grecești; b) imaginarul de pe medalioane devine tot mai mult unul abstract; c) majoritatea subiectelor de pe medalioane sunt legate de cele două călătorii ale lui Hadrian (p. 105-106). Pe aceeași linie se înscriu cele două diagrame (p. 49) care completează această opinie a autorului, indicând predilecția unei legende pe anumite medalioane, flanuri și la o anumită dată.

Datorită specificului acestei cărți, partea cea mai mare este reprezentată de catalog (p. 111-211). Autorul a împărțit catalogul într-o manieră utilă: piese existente (p. 114-186); specimene (p. 187-207); piese care au fost considerate anterior medalioane hadrianice (p. 208-211). Catalogul este structurat într-un mod logic și ușor de urmărit: emitent principal, membru al familiei imperiale; metal; caracteristici tehnice și tematice. Fiecare piesă este, ulterior, abreviată după emitentul prezent pe avers (e.g. Aug = Augustus); aversul și reversul sunt descrise în detaliu; bibliografie; monetărie; metal; datare; loc de păstrare cu bibliografia publicării piesei respective; greutate; variantele de legendă; studiu de ștanțe cu variantele respective; aspectul flanului.

La sfârșitul acestei recenzii se poate afirma că ne aflăm în fața unei opere care, în domeniul respectiv de cercetare și pe segmentul cronologic abordat, poate fi considerată o realizare exhaustivă remarcabilă care ridică foarte mult standardele abordării unui astfel de subiect.

Cristian Găzdac

Coin Hoards from Roman Britain. Volume XII, edited by Richard Abdy, Eleanor Ghey, Celine Hedges and Ian Leins, Collection Moneta 97, Wetteren, 2009, 396 p. + 37 pl.

În urmă cu două decenii, seria *Coin Hoards from Roman Britain* s-a impus ca un excelent instrument de lucru, prin publicarea descoperirilor monetare din spațiul britanic. Pentru noul volum pe care îl prezentăm aici, notăm o premieră editorială: este primul tom publicat în seria Moneta. Astfel, volumele numerotate de la I la VII au apărut, începând din 1978, sub egida British Museum Occasional Papers, volumele VIII-X au fost publicate de către British Museum Press, iar volumul XI a apărut sub egida prestigioasei Royal Numismatic Society. Cum în acesta din urmă au fost tratate tezaurele îngropate până în timpul domniei lui Severus Alexander, era normal ca seria să continue cu depozitele monetare din timpul anarhiei militare și a Dominatului, până la abandonarea provinciei, alături de două spectaculoase depozite îngropate după retragerea administrației romane. După apariția în 1996, în Marea Britanie, a legii cunoscute sub numele de *Treasure Act*, prin care se reglementa statutul căutătorilor de comori și se stabileau normele acestei îndeletniciri, o mulțime de tezaure monetare au fost descoperite și aduse la cunoștința specialiștilor din muzeele britanice. Cifrele sunt elocvente: dacă în anul 2002 muzeografiile aveau informații despre 239 de descoperiri, în 2004 numărul tezaurelor descoperite și cunoscute era de 509. Nu trebuie să mire ritmul în care aceste documente istorice sunt prelucrate și publicate, mult mai dinamic decât altădată (în momentul în care scriem această recenzie, a apărut și volumul XIII). Și să nu ne surprindă opțiunea editorilor de a aduce mulțumiri, în introducere, celor ce au găsit, cu ajutorul detectoarelor, aproape toate tezaurele din acest volum.

Volumul este ușor de consultat, în ciuda cantității mari de material publicat. După prefață și introducere (p. 7-8), urmează lista celor 34 de autori (p. 9), specialiști cunoscuți în numismatica romană. Lista abrevierilor (p. 9-10), un scurt breviar despre modul de folosire al vocilor de tezaure și o hartă (p. 12-13) ajută la consultarea rapidă a cărții. Pentru descrierea monedelor, editorii au optat pentru prezentarea variantelor de bust (p. 14-15) și tipurilor de revers (p. 16-23) separat, pentru toate monedele, fapt care ușurează consultarea catalogului, fără a mai fi necesar același demers în cazul cataloagelor de referință, fiind în același timp de un real ajutor la accentuarea unor variante inedite. Pentru revers, remarcăm o interpretare iconografică a unui tip monetar, bătut în timpul lui Postumus, reprezentând pe revers o divinitate feminină înaripată, interpretată ca Victorie după RIC. Editorii volumului au preferat interpretarea lui Elmer, care o descrie ca o reprezentare a zeiței Nemesis. Urmează catalogul, în care sunt prezentate 55 de tezaure descoperite între 1986 și 2003/4 (unele sunt loturi ce aparțin unor tezaure mai vechi), completate de un appendix (p. 396) care include două note despre depozitele din împrejurimile localităților Shoreham

(West Sussex) și Nether Compton (Dorset). Criteriul ordonării este cel cronologic, după data ultimei monede. Sunt însoțite de o scurtă notiță, în care sunt prezentate condițiile de descoperire, cu toate informațiile disponibile.

Primele două tezaure sunt îngropate la mijlocul secolului al III-lea, înainte de apariția mișcării secesioniste din Gallia. Să remarcăm apoi numărul mare de depozite îngropate în momentul în care Britannia era controlată de Imperiul Galic. Cantitatea permite o discuție asupra circulației monetare în anii respectivi. Se observă că emisiunile uzurpatorilor gallici rămân în circulație până în prima parte a domniei lui Diocletian, și încă în procent mare. Pentru tezaurele îngropate în timpul lui Tacitus, precum cel de la Stogursey (p. 86-96), emisiunile galice reprezintă 70% din total, în cel de la Langley with Hardley (p. 97-110), îngropat în 278 și cuprinzând 2043 de monede, procentul este de 51%. După reforma lui Aurelian, vechile monede nu sunt retrase de pe piață, ci rămân în circulație, fiind și teaurizate. Emisiunile noi sunt folosite în schimburi curente, după cum o sugerează micul *purse hoard* de la Easterton (p. 111-112), cuprinzând patru monede emise de Tacitus și trei de Probus.

Trebuie remarcat în mod aparte tezaurul de la Chalgrove II, descoperit în 2003, reprezentând, poate, un al doilea lot dintr-un tezaur găsit în împrejurimi (p. 113-148). După autorul vocii, Jérôme Mairat, e vorba de un tezaur împărțit în mai multe loturi de către posesor și depozitat în locuri diferite. Impresionant prin numărul de monede (4957), a intrat în atenția specialiștilor printr-o singură piesă. E vorba de un antoninian emis pentru Domitian II, al doilea exemplar cunoscut din emisiunea acestui enigmatic uzurpator, despre care sursele literare nu aduc nici o informație. Prima monedă, provenită din nordul Franței, era cunoscută la începutul secolului XX. În catalogul RIC (V, 2, p. 578 și 590) Percy Webb o considera autentică, dar dubii asupra ei existau încă. Piesa a beneficiat de o publicare adecvată (R. Abdy, *The second-known specimen of a coin of Domitian II recorded in a hoard from Oxfordshire*, RN, 160, 2004, p. 219-222) și a adus noi informații despre domnia acestui uzurpator (Gildas Salaün, Silvine Estiot, *L'usurpateur Domitianus*, RN, 160, 2004, p. 201-218). Astăzi, documentația numismatică permite formularea ipotezei conform căreia Domitian II ar fi avut o scurtă domnie, în jurul anului 271 e.n., între domniile lui Victorinus și Tetricus. Depozitul mai conține și câteva emisiuni și variante inedite emise de Gallienus și Claudius II.

Pentru epoca romană târzie, depozitele cuprind monede de bronz care merită câteva comentarii. O serie de tezaure au fost îngropate în jurul anului 317, precum Ravenstone (p. 226-232), Prestwood B (p. 237-250) și Taynton (p. 251-253), ce arată impactul reformelor monetare ale lui Constantin, caracterizate prin introducerea unor noi specii monetare, realizate din bronz argintat, foarte apreciate de populație. Extrem de util pentru o discuție asupra circulației monetare este tezaurul Prestwood B, analizat pe larg. Lipsesc total specii monetare din spațiul controlat de Licinius, fapt normal dacă ținem cont de situația politică dar și de calitatea scăzută a emisiunilor acestuia. Problema falsurilor din secolul al IV-lea are o nouă bază de discuție, datorată tezaurului descoperit la Hockwold (p. 290-294), compus din 815 de monede, majoritatea absolută fiind reprezentată de imitații având ca prototip emisiuni din prima jumătate a secolului al IV-lea. Se remarcă absența monedelor de tip *Fel Temp Reparatio*.

Extrem de important e tezaurul de la Welbourn, din ținutul Lincolnshire (p. 295-301), prezentat de Andrew Burnett. Depozitul este extrem de compact din punct de vedere cronologic, conținând numai monede din anii 348-354 (doar două din totalul de 412 datează din timpul lui Constantin cel Mare), îngroparea fiind datorată, probabil, evenimentelor ce au urmat înfrângerii lui Magnentius. Fernando López Sáncnez, pe baza monedelor cu *chrismon* pe revers, emise în timpul lui Magnentius, analizează și piesele avându-l pe avers pe Constantius II (în total, nouă emisiuni din tezaur au portretul și legenda lui Constantius, iar trei au portretul lui Magnentius dar legenda lui Constantius). După López Sáncnez, acestea au fost bătute înainte de iulie 353, probabil în martie-aprilie (p. 302-303). Piese sunt emise de un personaj misterios, poate un uzurpator, numit Poemenius, amintit într-un pasaj obscur din Ammianus Marcellinus. Probabil personaj de vază din Trier, rămâne fidel lui Constantius după uzurparea lui Magnentius, fiind asediat de caesar-ul Decentius. Soarta lui ulterioară nu e cunoscută, dar e posibil să fi fost executat din ordinul lui Constantius.

Tezaurele care conțin monede din metal prețios sunt destul de numeroase. Astfel, West Bagborough (p. 306-312), îngropat la mijlocul secolului al IV-lea, conține 681 de monede de argint, majoritatea *siliquae*, și bucăți de argint brut. O caracteristică mai rar întâlnită în tezaurele de argint ale epocii: piesele nu au suferit tăieri. Analizele metalografice au dat rezultate concludente asupra calității metalului, cu o puritate situată între 95 și 99%. Tezaurul Chippenham (p. 337-338) este compus din 10 *siliquae*, majoritatea cu marginile tăiate, și a fost îngropat după 395,

iar cel de la Near Eye (p. 344-346), ascuns în 402, este compus din 32 de siliquae. Din aceeași categorie cu precedentul fac parte și tezaurele Thetford (p. 354), compus din patru siliquae, îngropat după 402, cel de la Worlington (p. 355-358), format din 55 de siliquae, cel de-al doilea lot al depozitului de la Cattal (p. 375-376, încă 11 siliquae, pe lângă cele publicate inițial), Lindell, format din 25 de siliquae (p. 377-378). Atipic este depozitul de la Melcombe Horsey, ce conține, pe lângă 84 de monede de argint, o monedă de bronz din secolul al III-lea și un stater de argint din epoca fierului.

Unele depozite sunt constituite din monede din diferite metale, teaurizate alături de bucăți de metal prețios sau de obiecte de podoabă. Tezaurul de la Little Smeaton conține un solidus, asociat cu opt miliarenses și 175 de siliquae (dintre care șase imitații), și este îngropat după 375 (p. 313-315), cel de la Bowerchalke, un solidus, 65 de monede de argint, majoritatea siliquae, și patru inele de aur (p. 333-336). Tezaurul provenit de lângă Thirsk e compus din patru solidi și șase siliquae tăiate, fiind îngropat după 406. Depozitul de la Stanchester (p. 366-374) impresionează prin conținut: trei solidi, 33 de miliarenses, 1168 de siliquae și un nummus de bronz, la care se adaugă un inel de bronz. Cea mai târzie piesă datează din 406. Atipic este depozitul de la Patching (p. 389-392), ce beneficiază de un comentariu consistent. Îngropat după abandonarea Britanniei, după 465, conține 25 de solidi și 227 de monede de argint, dintre care o parte sunt emisiuni pseudo-romane, de origine vizigotă, asociate cu două inele de aur și 54 de bucăți de argint. Adunat din mai multe surse, dintre care una, după autori, o reprezenta o acumulare formată la sfârșitul secolului al IV-lea, în Gallia, depozitul arată că monedele erau, în acest moment, teaurizate doar pentru calitatea metalului. Similar, dar de dimensiuni modeste, este depozitul de la Oxborough, îngropat după 475 (p. 393). Lotul publicat acum, format dintr-un denar de la Severus Alexander și două piese de aur, un solidus de la Severus III și un tremissis de la Julius Nepos, se adaugă unui lot publicat anterior. O discuție pe larg asupra celor două depozite este publicată de Richard Abdy la p. 394-395 (*Patching and Oxborough: The latest coin hoards from Roman Britain or the first early medieval hoards from England?*).

Sunt puține depozite care conțin monede de aur: pe lângă cele mixte amintite mai sus, tezaurul de la Wood Norton (p. 332), publicat de A. Popescu, care include doi solidi. Este publicat un nou lot din tezaurul de la Good Easter (p. 358), format din 10 solidi, cel mai târziu fiind o emisiune a lui Constantin III.

Semnalăm câteva piese interesante, inedite sau mai puțin cunoscute, precum o piesă hibridă emisă de Gordian III (p. 43, n. 162), din tezaurul M1 Motorway, câteva variante întâlnite în tezaurul Langtoft I (p. 208-225): Aurelian (p. 212, n. 118, tip Concordi Militum), Tacitus (p. 213, n. 147, tip Aequitas Aug; p. 214, n. 182, tip Salus Aug), și extrem de rarele piese emise pentru Diocletian, de către uzurpatorul Carausius (p. 218, n. 347 și 248, tip Pax Aug și Moneta Auggg), toate necunoscute în cataloagele de referință. Pentru epoca romană târzie, sunt întâlnite câteva piese inedite, prezentând variante de bust: tezaurul de la Goodnestone (p. 233-236) conține o piesă, de tip Vota, emisă pentru Crispus la Arelate, tezaurul Prestwood B cuprinde câteva variante inedite de monede de tip Soli Invicto Comiti, emise pentru Licinius, la Lugdunum.

Ilustrația volumului e impecabilă, cele 37 de planșe însoțind catalogul monedelor. Sunt ilustrate cele mai reprezentative monede, în condiții grafice foarte bune. Semnalăm și câteva mici erori sau inadvertențe. Ordinea înșiririi cronologice a tezaurelor este inversată în cazul tezaurului Breamore A, îngropat în 278 (p. 171-189), trecut după Framton, sau cel de la Goodnestone, îngropat în 328 (p. 233-236), trecut înainte de Prestwood B (p. 237-250), îngropat în 317. În cazul tezaurului de la Blunsom Ridge (p. 190-191), Diocletian este trecut, în statistică, alături de uzurpatorii din Galia, și nu în categoria *Central Empire*. În general, fiecare autor a avut posibilitatea de a opta pentru sistemul de trimiteri, fapt ce scade omogenitatea volumului. Pentru tezaurele din secolul al III-lea, unii autori optează pentru trimiteri la seria RIC, alții pentru lucrările de sinteză ale școlii austriece, în același timp cu trimiteri la cunoscutele depozite de la Cunetio și Normanby.

În concluzie, al XII-lea volum din seria *Coin hoards from Roman Britain*, beneficiind de o publicare adecvată a unui material interesant, este un util instrument de lucru pentru cercetătorul aplecat asupra problemelor circulației monetare în Britannia romană dar pentru cei interesați de situația Imperiului Roman în secolele III-V e.n.

Ștefan Vasiliță

AUREL VÎLCU, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1687-1807*, Editura Istros, Brăila, 2009, 381 p. + 11 planșe

În ultimele decenii, numismații români au înregistrat progrese importante atât în sistematizarea și datarea unor emisiuni monetare otomane, cât și în publicarea descoperirilor monetare. Lucrarea semnată de Aurel Vîlcu vine să completeze cunoștințele acumulate prin deslușirea unor aspecte ale numismaticii otomane din perioada anilor 1687-1807. În segmentul de timp ales de autor pentru studiu au avut loc schimbări importante în sistemul monetar otoman care, la rândul lor, au influențat și evoluția circulației monetare pe piața Țărilor Române. Cartea are la bază teza de doctorat cu aceeași temă, susținută de Aurel Vîlcu în aprilie 2008 la Universitatea din București. Prefața volumului este semnată de profesorul Mihai Maxim, care a fost și îndrumătorul tezei de doctorat.

În introducere (p. 11-24) este expusă problematica lucrării, determinată de situația economică și politică a Țărilor Române în perioada cercetată, de crearea noului sistem monetar otoman, de contrastul între mențiunile monetare din documentele scrise și izvoarele numismatice propriu-zise, precum și de editarea insuficientă a documentelor numismatice. Din aceste considerente, autorul și-a pus scopul de a cerceta impactul și dinamica pătrunderii noilor monede otomane în Țările Române începând cu sfârșitul secolului XVII și pe parcursul veacului următor. Urmează istoricul cercetării, o scurtă analiză a principalelor contribuții înregistrate în domeniul monedei otomane în ultimele decenii, constatându-se lipsa unor studii cu privire la problemele dificile ale numismaticii otomane din secolele XVII-XVIII și la contrafacerile după emisiunile otomane, aflate în număr mare în colecțiile numismatice românești.

În capitolul I (p. 25-37), autorul abordează aspecte ce țin de noțiunile de monedă reală și monedă de cont, precum și de cursurile de schimb care implicau noile categorii monetare otomane bătute de la sfârșitul secolului XVII.

Urmează două mari capitole care împart studiul propriu-zis în două părți distincte, una dedicată analizei sistemului monetar otoman din perioada cercetată, iar a doua consacrată analizei circulației monedelor otomane în Țările Române.

Capitolul II, *Sistemul monetar otoman*, cuprinde două subcapitole, fiecare dintre ele având mai multe secțiuni. În cadrul primului subcapitol, un compartiment aparte este dedicat reformelor monetare la care au recurs autoritățile otomane cu scopul redresării situației financiare a imperiului. Pentru a înțelege mai lesne cauzele acestor reforme, autorul recurge la prezentarea separată a stării lucrurilor în cadrul emisiunilor de aur, de argint și a celor din metal comun. În secțiunea dedicată emisiunilor de aur (p. 42-48), este făcută o prezentare succintă a producției de sultanini în perioada de criză a sistemului monetar otoman, a fluctuațiilor cursului de schimb în raport cu asprul, a fenomenului pătrunderii de ducați europeni și a contramarcării acestora de otomani pentru a le oferi o putere circulatorie legală. În ceea ce privește începutul și durata acestui procedeu, considerațiile autorului diferă de cele ale altor cercetători (H. Wilski, Y. Yzmirlir, E. Nicolae), dar considerăm că problema rămâne deschisă. Deoarece cei mai mulți ducați venețieni contramarcăți provin din a doua jumătate a secolului XVII, A. Vîlcu consideră că procedeu a fost lansat sub domnia sultanului Mehmed IV (1648-1687) și a continuat până sub Ahmed III (1703-1730), când au loc schimbări esențiale în cadrul monedei otomane de aur. Aflăm în continuare că primele schimbări în sistemul monedelor de aur s-au produs în ultimii ani de domnie ai sultanului Mustafa II (1695-1703) prin emiterea categoriei *cedid eşrefî* și a unui multiplu al acesteia, fiind păstrat totodată și vechiul tip – *sultanî*. Reținem de asemenea că pe emisiunile de aur ale acestui emitent este aplicată tuğraua sultanului pentru prima dată în istoria monetară a imperiului.

Urmează prezentarea încercărilor de reforme întreprinse de sultani în ceea ce privește emiterea unor piese de argint de mai bună calitate, cu scopul resuscitării sistemului monetar otoman (p. 48-60). În privința primei monede după modelul talerilor europeni emisă de Süleyman II (1687-1691), cu greutatea de circa 20 g, autorul contestă teoriile mai vechi referitoare atât la denumirea acesteia, cât și la modelul imitat. În baza mai multor considerente metrologice confirmate și de descoperirile monetare, A. Vîlcu ajunge la concluzia că pentru piesele cu flan mare a servit drept model florinul de argint sau guldenul (28 stüver), cu greutatea de 19,5 g, emis în mai multe zone ale imperiului romano-german și nicidecum zlotul polonez, așa cum consideră istoricul economist Şevket Pamuk. În privința denumirii monedelor de 19-20 g, cunoscute în literatura de specialitate drept kuruși, autorul demonstrează că aceștia sunt de fapt zolota și că primii kuruși apar abia sub Ahmed III, când are loc diversificarea producției de

piese de argint. Autorul propune o schemă a emisiunilor otomane de argint de la sfârșitul secolului XVII, prezentând categoriile aflate în uz în timpul lui Süleyman II (1687-1691), Ahmed II (1691-1695) și Mustafa II (1695-1703), oferind datele lor tehnice și legendele. Analizând măsurile întreprinse de statul otoman pentru revigorarea emisiunilor din metal comun (p. 61-70), autorul menționează și importanța introducerii noilor tehnologii în producerea acestor monede în timpul lui Mehmed IV. Despre posibila reluare a emisiunilor de aramă sub Mustafa II, în baza cercetării izvoarelor numismatice, autorul ajunge la concluzia că acestea n-au fost altceva decât falsuri realizate mai mult sau mai puțin îngrijit după emisiunile otomane de argint care circulau în acea perioadă.

În cel de-al doilea subcapitol, este discutată evoluția sistemului monetar otoman între anii 1703 și 1807, care este prezentat pe perioade definite în funcție de schimbările produse pe plan monetar. Și aici autorul prezintă emisiunile după metalul în care au fost bătute. În fiecare caz sunt amintite speciile monetare din etapa anterioară, cu tendința de repetare a acelorași informații, sunt enumerate cele rămase în uz în perioada discutată, sunt prezentate noile specii monetare, date despre monetăriile care activau în epocă etc. Prima secțiune (p. 71-99) este intitulată *Cristalizarea noului sistem monetar otoman (1703-1730)* și corespunde cu perioada de domnie a sultanului Ahmed III. Referitor la monedele de aur (p. 71-77), aflăm că în timpul acestuia sunt introduse noi specii (*zincirli*, *zer-i mahbub* și *zer-i Istanbul*, precum și multipli din categoria *eşrefî*), bătute atât în capitala imperiului, cât și în ateliere din provincii, dar nu se cunoaște momentul lansării acestora, pe monedă apărând tradițional anul ascensiunii la tron a sultanului. Este discutată folosirea, în cazul monedelor de aur, a două variante a numelui capitalei imperiului: Kostantiniye și Islâmbol. Autorul propune situarea cronologică a multiplilor din categoria *eşrefî* cu un conținut superior de aur, cu numele Kostantiniye, la începutul domniei sultanului. În ceea ce privește încadrarea cronologică a emisiunilor *zer-i mahbub* și *zer-i Istanbul*, poziția autorului este neclară, expunând atât părerea lui Halil Sahillioğlu, după care piesele *zer-i mahbub* ar fi fost emise pe la 1729, cât și pe cea a lui Nuri Pere, conform căreia ele ar fi fost produse începând cu anul 1716 (p. 80).

În cadrul monedelor de argint emise de Ahmed III (p. 77-93) au fost înregistrate o serie de schimbări importante. În acest context menționăm meritul deosebit al lui A. Vîlcu de a da o nouă interpretare celei de-a doua monede de argint emise de otomani după modelul talerului european, de data aceasta al talerului leu — kuruşul. În urma cercetării bogatelor colecții românești, autorul a stabilit că kuruşul a fost bătut pentru prima oară nu în timpul lui Süleyman II, cum au considerat unii istorici economiști (Şevket Pamuk, Halil Sahillioğlu etc.), confundând prima monedă otomană după modelul talerilor europeni cu zolota, ci în vremea sultanului Ahmed III, probabil între anii 1716 și 1718. În urma analizei mai multor emisiuni de kuruşi, autorul face o serie de constatări importante, ce țin de încadrarea tipologică și cronologică a acestor piese. În primul rând, constată existența a două serii de kuruşi care, pe lângă alte deosebiri importante, au numele capitalei redat diferit: Kostantiniye și Islâmbol. Judecând ca și în cazul pieselor de aur, autorul propune baterea kuruşilor cu Islâmbol pe revers după 1716. Fiind cunoscută până în prezent o singură piesă din această serie, această ipoteză a autorului necesită confirmare, mai ales că și Mahmud I bate kuruşi cu numele Kostantiniye. În cadrul primei serii, emisiunile au fost divizate în două grupe, A și B, iar asemănarea celor din grupa A cu zolota emise anterior domniei lui Ahmed III, îl face pe autor să le considere mai timpurii. Tot la începutul domniei sunt situate și emisiunile de zolota de la Ahmed III, iar numele Kostantiniye și nu Islâmbol constituie un argument important în această privință. În urma cercetării unui număr de circa 1000 de zolota, Aurel Vîlcu a reușit să ordoneze tipologic aceste emisiuni în șase grupe în funcție de siglele-litere care apar în interiorul legendei de pe avers.

Pe lângă alte considerații referitoare la monedele din metal comun emise în perioada 1703-1730 (p. 93-99), autorul atrage atenția și asupra falsificării pe scară largă a pieselor de argint emise de Ahmed III, fenomen care a continuat și sub Mahmud I (1730-1754).

Următorul segment de timp analizat corespunde cu anii de domnie ai sultanului Mahmud I (1730-1754). Constatând că în timpul acestui sultan a continuat baterea emisiunilor de aur stabilite de Ahmed III, fiind bătuți însă și multipli din categoria *cedid Istanbul*, numită și *findık* de Cüneyt Ölçer, autorul observă anumite divergențe metrologice în încadrarea acestor multipli în lucrările lui Nuri Pere și Cüneyt Ölçer. Din compartimentul referitor la emisiunile de argint ale lui Mahmud I, reținem încetarea baterii de zolota și creșterea producției de kuruşi, dar și devalorizarea treptată a acestei categorii și a submultiplilor săi.

Discutând sistemul monetar din scurta perioadă de domnie a sultanului Osman III (1754-1757), autorul subliniază că piesele de argint ale acestuia sunt mai puțin cunoscute decât cele de aur, ba mai mult, acestea pot fi considerate rarități. O piesă de acest fel a fost semnalată în colecția Cem Sultan, achiziționată din Grecia, iar alte șase exemplare cunoscute se păstrează în colecțiile din Republica Moldova și România. Kuruși de la Osman III au fost aflați în tezaurele de la Horești, raionul Ialoveni (3 ex.), Harmațca, raionul Dubăsari (1 ex.), Călimănești, raionul Nisporeni (1 ex.), în Republica Moldova, și unul în compoziția tezaurului găsit la Râmnicu Sărat, în România.

În continuare sunt tratate emisiunile monetare ale sultanului Mustafa III (1757-1774). Dacă în sistemul aurului nu au fost remarcate schimbări esențiale decât în ceea ce privește nivelul activității unor ateliere, în privința monedelor de argint au fost înregistrate modificări importante. Autorul demonstrează că după ce, în primele luni de domnie, s-au bătut kuruși de același tip ca la predecesorul său, la începutul anului 1758 este lansată o nouă specie monetară, *altmışlık*-ul, în valoare de 60 de parale, fiind marcată cu anul de domnie și nu cu sigle cum se obișnuise până atunci, iar în anul 2 de domnie are loc ajustarea greutateii kurușului și a submultiplilor lui în scopul alinierii la *altmışlık*. Necesitatea acestei reforme a fost determinată, cum menționează autorul, de emiterea unei piese grele care să fie schimbată la paritate cu talerii europeni în condițiile deprecierei semnificative a kurușului. În continuare este discutată activitatea atelierelor care au funcționat în timpul domniei lui Mustafa III. Dacă în capitală schimbările privind marcarea emisiunilor au fost aplicate chiar de la început, atelierul cairot a continuat să folosească siglele-litere, iar ulterior, în timpul guvernării Egiptului de către Ali Bey, aici s-a încercat crearea unui sistem monetar propriu bazat pe standarde locale.

Studierea emisiunilor de *altmışlık* ale lui Abdülhamid I, i-au permis lui A. Vîlcu să evidențieze mai multe particularități ale acestora (p. 127-138). Cele mai importante sunt legate de stabilirea rolului diferitelor ornamente care continuă să apară pe unele emisiuni otomane, chiar și după introducerea anului de batere. Comparând evoluția metrologică a *altmışlık*-ului cu succesiunea perechilor de ornamente (p. 133), autorul conchide că rolul perechilor de ornamente de pe avers și revers pare a fi acela de mărci de control a greutateii.

În ultima secțiune a capitolului II este analizat sistemul monetar otoman din perioada de domnie a sultanului Selim III (1789-1807), pe parcursul căreia, în urma celor două războaie cu Rusia și Austria din 1787-1792 și cu Rusia din 1806-1812, s-a produs declinul monetăriei otomane. Are loc diminuarea greutateii emisiunilor de aur, dar și a celor de argint. Autorul observă că analiza materialului din colecțiile românești demonstrează o mai bună pătrundere în Țara Românească și în Moldova a *zer-i mahhub*-ului, și el devalorizat, și consideră plauzibilă ipoteza achitării plăților trupelor aflate la Dunăre în astfel de monedă. Criza financiară a determinat autoritățile otomane să emită o nouă specie monetară — *ikilik* (80 parale), în anul 1788/1789, ca la scurt timp, în primul an de domnie a lui Selim III, să treacă la lansarea *yüzlük*-ului (100 parale), de circa 32,50 g. Pătrunderea imediată a acestor categorii monetare la nord de Dunăre este considerată de A. Vîlcu drept un argument în plus că noua monedă era destinată susținerii efortului de război. Declinul sistemului monetar a fost observat și în cadrul monedelor mărunte, autorul făcând o analiză amplă a procesului lor de devalorizare.

Capitolul III, intitulat *Țările Române între moneda otomană și moneda europeană* conține cinci secțiuni. În primul subcapitol, autorul face o retrospectivă a circulației monedei otomane în Țările Române de la pătrunderea lor la nord de Dunăre și până în a doua jumătate a veacului XVII, pe care o prezintă separat pentru Țara Românească (p. 149-165), Moldova (p. 165-172) și Transilvania (p. 173-178). Aceasta îi permite observarea unor fenomene comune, dar și a unor particularități în pătrunderea și circulația anumitor specii monetare otomane.

În continuare, A. Vîlcu analizează impactul reformei sistemului monetar otoman asupra circulației monetare din Țările Române în perioada 1703-1757. Pentru Țara Românească s-a constatat, în baza analizei izvoarelor numismatice, creșterea ponderii monedei otomane pe piața principatului, încât spre mijlocul secolului XVIII cea mai mare parte a numerarului să fie alcătuit din piese otomane. Moldovei îi este caracteristică, conform observațiilor autorului, o prezență sporită a monedelor de aur, precum și locul important deținut de zolota în descoperiri. Se constată lipsa monedelor mărunte din tezaure, dar este menționată prezența lor în necropole, ceea ce indică utilizarea lor în tranzacțiile cotidiene, în special în mediul urban. Pe lângă descoperirile menționate în lucrare, provenite de la Dobrovăț, circulația monedei mărunte este confirmată și de piesele găsite în cadrul săpăturilor arheologice de la biserica Măzărache din Chișinău. În cazul Transilvaniei, autorul observă că, în ciuda lipsei monedei otomane

în tezaure, aceasta a continuat să fie introdusă în zonă prin intermediul negustorilor brașoveni implicați în comerțul cu Imperiul otoman.

În secțiunea referitoare la *Dominația monedei otomane în spațiul extracarpatic (1757-1807)*, autorul prezintă structura ansamblului monedelor otomane pe piața Țării Românești și a Moldovei, analiza fiind făcută prin confruntarea izvoarelor numismatice și a documentelor scrise, iar materialul fiind expus în funcție de metalul în care a fost bătută moneda. Izvoarele numismatice cercetate i-au permis autorului să observe anumite particularități în circulația monedei de aur în cele două Țări Române. Dacă în Moldova moneda de aur otomană circulă pe tot parcursul perioadei analizate, în Țara Românească aceasta pătrunde cu precădere la începutul secolului XIX. Acest lucru a putut fi cauzat, în viziunea autorului, de specula cu monedă din Țara Românească, precum și de vecinătatea Moldovei cu un drum comercial important care lega Polonia cu Marea Neagră, principalele descoperiri provenind din Basarabia (p. 234-239). Monedele de argint (p. 239-255) sunt analizate pe specii monetare, începând cu asprul și terminând cu cea mai valoroasă, *yüzlük*-ul, fiind menționate descoperirile izolate sau tezaurele în care acestea au fost atestate. Dacă în Țara Românească predomină kuruşul, în Moldova acestuia i se alătură și *altmuşluk*-ul, iar din 1789-1807 *yüzlük*-ul și *ikilik*-ul. Analizând structura tezaurelor provenite din Moldova din perioada 1757-1807, dar și descoperirile izolate, autorul remarcă supremația monedei otomane de argint în structura circulației monetare a principatului.

În secțiunea III.4 este descrisă situația diferită de pe piața monetară a Transilvaniei față de celelalte principate românești și se analizează fenomenul speculației cu monedă, care căpătase în a doua jumătate a secolului XVIII o mare amploare (p. 256-260). Ultimul compartiment al celui de-al III-lea capitol este dedicat analizei descoperirilor de falsuri după moneda otomană atestate în Țările Române (p. 260-265).

După concluzii (p. 267-272), autorul prezintă repertoriul tezaurelor cu monede otomane din perioada 1687-1807, cuprinzând tezaure inedite sau publicate până în ianuarie 2007. Tezaurele au fost ordonate pe regiuni istorice, iar în cadrul acestora cronologic. Din Țara Românească au fost înregistrate 73 de depozite, din Moldova 58 de tezaure, la care se adaugă alte patru aflate în stânga Nistrului, iar din Transilvania și Banat doar două.

Lucrarea se încheie cu lista izvoarelor numismatice și a celor arhivistice, a bibliografiei utilizate și a abrevierilor, urmate de rezumatul în limba franceză. În final sunt prezentate nouă planșe color care ilustrează principalele tipuri de emisiuni otomane discutate în volum.

Lucrarea lui Aurel Vîlcu aduce o prețioasă și reală contribuție la cunoașterea monedelor otomane din secolele XVII-XVIII. Ea va servi drept îndrumar metodologic serios în procesul cercetării și publicării materialului numismatic otoman aflat în număr mare în colecțiile din România și Republica Moldova. În acest context, considerăm că ar fi fost utilă, mai ales pentru cei care nu sunt familiarizați cu problemele numismatice otomane, întocmirea unui glosar al speciilor monetare otomane din perioada cercetată.

Ana Boldureanu